

Krzysztof Stachowiak, Anna Sinięcka

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
krzysztof.stachowiak@amu.edu.pl, anna.sinięcka@amu.edu.pl
KS <https://orcid.org/0000-0002-1257-4090>
AS <https://orcid.org/0000-0002-6776-9274>

Zabytki nieruchome jako materialny kapitał kulturowy wielkopolskich miast

Zarys treści: Celem artykułu jest identyfikacja głównych cech i specyfiki materialnego kapitału kulturowego miast wielkopolskich, którego trzon stanowi zasób zabytków nieruchomych. W pierwszej części przedstawiono krótko koncepcję kapitału kulturowego i wyjaśniono specyfikę zabytków jako kapitału, koncentrując się na wartościach przydawanych zabytkom. Dało to podstawy teoretyczne do charakterystyki zasobu zabytków nieruchomych miast wielkopolskich, które stanowią ich materialny kapitał kulturowy. Został on scharakteryzowany w ujęciu głównych wartości kulturowych (historycznej i semiotycznej) oraz wartości użytkowej. Analizy dokonano według kategorii wielkościowych miast (małe, średnie i duże), co pozwoliło odkryć specyfikę kapitału kulturowego w tych miastach. Rezultaty badań wskazują na znaczny kapitał kulturowy małych miast, którego potencjał wiąże się z obiektami sakralnymi, układami urbanistycznymi, a także dworami i pałacami.

Słowa kluczowe: zabytki nieruchome, kapitał kulturowy, miasta województwa wielkopolskiego

Wprowadzenie

Zabytki są częścią dziedzictwa kulturowego, które odgrywa istotną rolę w rozwoju lokalnym i jest jednym z jego czynników (Murzyn-Kupisz 2012, Szmygin 2015). Rola dziedzictwa w rozwoju lokalnym wiąże się z jednej strony z bezpośrednimi efektami ekonomicznymi, takimi jak tworzenie miejsc pracy i generowanie dochodów na danym obszarze, przede wszystkim dzięki przyciąganiu do niego turystów. Z drugiej strony podkreśla się wkład dziedzictwa kulturowego w kształtowanie wizerunku miejsca, tworzenie i wzmacnianie kapitału ludzkiego i kapitału społecznego, jego wpływ na jakość życia i procesy rewitalizacji. Zabytki nieruchome stanowią ten element dziedzictwa kulturowego, który przekłada się na specyfikę przestrzenną jednostek terytorialnych. Choć często kojarzone są one głównie z dziełami architektury i budownictwa, to jednak pojęcie to ma szerszy

zakres i obejmuje także m.in. krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, parki i inne formy zaprojektowanej zieleni czy miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne (Szymygin 2016, Skaldawski 2017). Elementy te decydują o przestrzeni danego miasta czy obszaru, nadając mu często niepowtarzalny charakter. Obok tego zabytki są swego rodzaju zasobem, który odpowiednio wykorzystany może decydować o potencjale konkurencyjnym miast. Ma on jednak specyficzny charakter, co podkreśla Throsby (2010, s. 77) zwracając uwagę na dualną naturę zabytków jako dziedzictwa kulturowego: mają one jednocześnie wartość ekonomiczną oraz kulturową. Ta pierwsza związana jest z możliwością zaspokajania ludzkich potrzeb i z użytecznością oraz możliwością powiększania zasobów finansowych, a więc kapitału finansowego. Druga natomiast ma często nieinstrumentalny charakter i związana jest z wartościami: symboliczną, duchową czy historyczną, co z kolei składa się na kapitał kulturowy.

Nie wdając się w dyskusję nad pojęciem zabytku (szerzej na ten temat zob. Kowalski 2013, Murzyn 2016), warto na wstępie doprecyzować, czym zabytek jest i jakie jest jego odniesienie do pojęcia dziedzictwa kulturowego. Krawczyk (2014, s. 40) za Remerem (1976) podaje, że zgodnie z podejściem tzw. toruńskiej szkoły konserwatorskiej „zabytek to materialna struktura będąca nośnikiem znaczeń i wartości”, a „zabytkoznawstwo” to dyscyplina zajmująca się badaniem materialnej struktury zabytków oraz ich znaczeniami. Pojęciem znaczeniowo szerszym niż zabytek jest dziedzictwo kulturowe, które według Ziedlera (2007, s. 26) obejmuje „cały dorobek zarówno materialny, jak i duchowy danej grupy społecznej”. Zdaniem Gadeckiego (2014) na uwagę zasługuje definicja dziedzictwa kulturowego zaproponowana przez Pruszyńskiego (2002, s. 132–133), według którego jest to zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej. Choć pojęcie dziedzictwa kulturowego jest znacznie szersze od pojęcia zabytku, to, jak wskazuje Murzyn (2016, s. 40), „szerokie rozumienie dziedzictwa kulturowego nie spowodowało wyparcia jego znaczenia w kontekście materialnym, przedmiotowym – jako zabytku. [...] Obie wersje – wąska (odnosząca się do przedmiotu) i szeroka (mająca konotacje z podmiotem), funkcjonują obok siebie zarówno w świadomości społecznej, jak i w doktrynie konserwatorskiej”. Dlatego w niniejszej pracy przyjęto, że zabytek jest materialną strukturą, która stanowi nośnik wartości kulturowych.

Niniejsza praca stawia sobie za cel charakterystykę materialnego kapitału kulturowego miast wielkopolskich, których namacalnym przejawem są zabytki nieruchome i które – w odróżnieniu od zabytków ruchomych – są integralną częścią miast, co decyduje o ich charakterze. Zgodnie z podkreślanym w literaturze dualnym charakterem dziedzictwa, w analizie zabytków wzięto pod uwagę nie tylko wartości kulturowe, ale także użytkowe. W pierwszej części przedstawiono

krótko koncepcję kapitału kulturowego i wyjaśniono charakter wartości kulturowej zabytków. Dało to podstawy teoretyczne do charakterystyki zasobu zabytków nieruchomych miast wielkopolskich, które stanowią ich materialny kapitał kulturowy. Został on scharakteryzowany w ujęciu głównych wartości kulturowych (historycznej i semiotycznej) oraz wartości użytkowej. Analizy dokonano według kategorii wielkościowych miast (małe, średnie i duże), co pozwoliło odkryć specyfikę kapitału kulturowego w tych miastach.

Zabytki jako kapitał kulturowy oraz wartość kulturowa zabytków

Pojęcie kapitału kulturowego do nauk społecznych wprowadził Bourdieu (1986). Zdefiniował on go jako „zakumulowaną pracę (w jej materialnej formie lub w jej «uprzedmiotowionej», wcielonej w coś formie), która o ile zostanie przywłaszczona na prywatnej, tzn. wyłącznej bazie, przez jakąś osobę lub grupę osób, umożliwiała im zawłaszczanie energii społecznej w formie uprzedmiotowionej lub żywej pracy” (Bourdieu 1986, s. 253 za: Zarycki 2009, s. 13). Zarycki (2009), analizując szczegółowo pojęcie kapitału kulturowego Bourdieu zauważa, że ma ono charakter metafory, za pomocą której można opisać pozycje jednostek w społeczeństwie. Miarą tej pozycji są posiadane przez nie kapitały. Oprócz kapitału ekonomicznego może to być kapitał społeczny lub kapitał kulturowy. U Bourdieu ten ostatni ma w zasadzie takie samo znaczenie jak pojęcie kapitału ludzkiego w ujęciu Beckera (1993), na co zwracają uwagę zarówno Zarycki (2009, s. 15–16), jak i Throsby (2010, s. 55). Kapitał kulturowy Bourdieu dotyczy bowiem zasobów wiedzy i umiejętności, jakimi dysponuje określona jednostka, niezbędnych do życia w danym społeczeństwie. Te dwa podejścia różnią się jednak interpretacją. W ujęciu socjologiczno-krytycznym Bourdieu kapitał kulturowy stanowi narzędzie wykluczenia i dominacji społecznej, natomiast w ujęciu ekonomiczno-liberalnym, z jakim mamy do czynienia u Beckera, kapitał ludzki jest zasobem jednoznacznie pozytywnym (Zarycki 2009). Ujęcie kapitału kulturowego proponowane przez Bourdieu (1986) może nie być zbyt przydatne w odniesieniu do zabytków, przede wszystkim ze względu na socjologiczną orientację oraz nawiązywanie do stosowanej już w ekonomii idei kapitału ludzkiego. Dlatego też warto przyjrzeć się innym propozycjom.

W badaniach ekonomicznych kultury ideę kapitału kulturowego zaproponował Throsby (1999, 2010). Według niego „jedną z dróg do zasypania przepaści pomiędzy ekonomią i kulturą jest opracowanie takiej metody prezentowania zjawisk kulturowych, która przedstawi ich cechy charakterystyczne w sposób zrozumiały zarówno na gruncie dyskursu ekonomicznego, jak i kulturowego, w szerokim rozumieniu tego słowa. Udaje się to osiągnąć dzięki pojęciu «kapitału kulturowego». (...) Pojęcie kapitału kulturowego w tym ekonomicznym rozumieniu, zastosowane w kontekście opisu kultury, pozwoli ukazać tak jej materialne, jak i niematerialne przejawy jako długofalowe zasoby wartości oraz źródła korzyści dla jednostek

i grup” (Throsby 2010, s. 50). Throsby (2010) oddziela kapitał kulturowy od ekonomicznego, jednak podkreśla, że ten pierwszy jest źródłem wartości ekonomicznej dóbr, a więc pozwala budować kapitał ekonomiczny. To rozróżnienie jest istotne, jeśli chodzi o wartościowanie dóbr kultury, a w szczególności tego, skąd bierze się wartość ekonomiczna tych dóbr.

Throsby (2010, s. 51) definiuje kapitał kulturowy jako „aktywo, które ucieleśnia, przechowuje lub dostarcza wartość kulturową obok wszelkiej wartości ekonomicznej, jaką może posiadać. W innym miejscu określa je jako „zasoby wartości kulturowej zawarte w określonych aktywach” (Throsby 1999, s. 6). Owe zasoby mogą mieć dwojaki charakter: niematerialny i materialny. Niematerialny kapitał kulturowy występuje jako zbiór idei, praktyk społecznych, wierzeń, tradycji lub wartości istotnych dla danej grupy ludzi lub społeczności. Do tego rodzaju kapitału należy również wiedza związana z funkcjonowaniem danej kultury. Jest to więc specyficzny rodzaj kapitału intelektualnego, który, podobnie jak kapitał materialny, może ulec zniszczeniu z powodu zaniedbań albo wzrosnąć dzięki nowym inwestycjom. Jest on wykorzystywany w wytwarzaniu nowych dóbr, a więc w produkcji, daje też początek przepływowi usług. Ta forma kapitału kulturowego przybiera m.in. postać dzieł sztuki, takich jak muzyka i literatura, które stanowią dobra publiczne (Smith, Akagawa 2009, Throsby 2010). Materialny kapitał kulturowy występuje w formie budynków, obiektów, miejsc, którym nadano jakieś kulturowe znaczenie, a także w postaci dzieł sztuki, takich jak obrazy, rzeźby i inne. W szczególności obejmuje zabytki oraz szeroko pojęte dziedzictwo kultury. Ten rodzaj kapitału dotyczy zatem kultury materialnej, czyli fizycznie istniejących rzeczowych wytworów działalności człowieka – zarówno przedmiotów sztuki, jak i przedmiotów użytkowych. Przedmioty tego typu mają podobne cechy zewnętrzne jak kapitał rzeczowy, rozumiany jako zasoby materialne, które są wykorzystywane w procesie produkcji gospodarczej. Przedmioty będące materialnym kapitałem kulturowym powstają dzięki ludzkiej aktywności, istnieją przez określony czas, mogą ulec zniszczeniu, jeśli nie są odpowiednio chronione. Kapitał kulturowy daje również początek przepływowi usług, można go wykorzystywać do przyszłej produkcji dóbr, a jego wartość może wzrastać dzięki inwestycjom w jego produkcję. Podobnie jak kapitał rzeczowy, materialny kapitał kulturowy można sprzedawać i kupować, a jego wartość finansowa jest możliwa do oszacowania. Tym, co odróżnia materialny kapitał kulturowy od kapitału rzeczowego, jest wysoki udział wartości kulturowej (Throsby 2016).

Wartość kulturowa jest złożoną kategorią i można ją określić jako sumę następujących wartości składowych (Stachowiak 2017, s. 140–141): semiotycznej (w tym duchowej i symbolicznej), historycznej, estetycznej, artystycznej i autentyczności. Poniżej przedstawiono, w jaki sposób te wartości odnoszą się do zabytków.

Wartość semiotyczna oznacza, że zabytki są rezerwuarami i nośnikami sensów oraz znaczeń. Innymi słowy, jest to wartość znakowa. Znaki mają charakter ikon, indeksów lub symboli (Chandler 2011). Te ostatnie odgrywają szczególną rolę w kreowaniu wartości kulturowej. Znaczenie symboli ustalane jest konwencjonalnie, a więc wartość symboliczna, będąca elementem wartości semiotycznej,

zależać będzie nie tylko od zakodowanego znaczenia, ale od umiejętności jego odkodowania przez odbiorcę. Te umiejętności są mocno zakorzenione w kulturze i określane mianem kompetencji kulturowych. Według Throsby'ego (2010) zabytek wyraża pewne sensory i treści, które pomagają społeczności zinterpretować własną tożsamość i określić swoją kulturową osobowość. Zabytek jako nośnik sensów, dzięki swej funkcji edukacyjnej, ma znaczenie nie tylko dla młodych, poszerza bowiem wspólną bazę wiedzy i poziom świadomości w całej społeczności. Obok nośnika znaczeń i sensów zabytki mają wartość duchową, która może przyczyniać się do budowania poczucia tożsamości w całej społeczności oraz u poszczególnych jej członków.

Wartość historyczna to sposób, w jaki zabytek odzwierciedla charakter epoki, w której powstał. Dzięki temu wzbogaca on teraźniejszość, zapewniając poczucie ciągłości z przeszłością. Wartość historyczna niekoniecznie musi wynikać z estetyki danego przedmiotu. Istotny jest jej związek z osobami, wydarzeniami lub miejscami, ważnymi dla historii danej społeczności, miejsca lub regionu. *Wartość estetyczna* to zdolność zabytku do wywoływania u odbiorcy przeżycia estetycznego, z którym najczęściej wiąże się poczucie przyjemności, poruszenia emocjonalnego lub intelektualnego. Ogólnym pojęciem wartości estetycznej możemy również objąć związek zabytku z krajobrazem, w którym jest usytuowany, czyli wszystkie walory środowiskowe właściwe dla zabytku i jego otoczenia. Na *wartość artystyczną* zabytku składają się (por. Kotowa 1991): artyzm, a więc szczególnie sposób wykonania, zmysłowa percypowalność jego efektów oraz ich znakowy charakter, to znaczy fakt, że komunikują one pewne zjawiska. Z kolei *wartość autentyczności* odnosi się do oryginalności i unikatowości zabytku. Składają się na nią: autentyzm materiału, technologicznej i konstrukcyjnej struktury obiektu, autentyzm funkcji, formy, oddziaływania i skojarzeń (Rouba 2008). Jak zauważa Throsby (2010), ważną cechą towarzyszącą tej wartości jest integralność, różnie definiowana w różnych okolicznościach; ochrona integralności zabytku, niezależnie od definicji, może być istotnym ograniczeniem dla procesu decyzyjnego w przypadku projektu z zakresu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiot i metoda badań

Przedmiotem badań były zabytki nieruchome w wielkopolskich miastach. Podstawowym źródłem danych na ich temat były „Rejestr zabytków nieruchomych” oraz „Dane statystyczne rejestru zabytków” zamieszczone na stronie dane.gov.pl przez Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) według stanu na dzień 16 lipca 2021 r. Informacje o obiektach zabytkowych, w celach uzupełnienia czy weryfikacji, pozyskano także ze strony zabytek.pl – brano pod uwagę przede wszystkim informacje o chronologii i funkcji pierwotnej. Skorzystano też z danych dotyczących wielkości miast pod względem powierzchni oraz liczby ludności według stanu na dzień 30 czerwca 2021 r., udostępnionych przez Główny Urząd Statystyczny.

Według raportu Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID 2017) Wielkopolska jest regionem o najgęstszej sieci miejskiej na terenie kraju, a prawie 14%

krajowego zasobu zabytkowych układów obszarowych, w tym głównie urbanistycznych, znajduje się w tym regionie. Jak wynika z literatury, województwo wielkopolskie ma bogate zasoby zabytkowe (Kwiatek-Sołtys, Bajgier-Kowalska 2020), podkreśla się także, że szczególnym potencjałem dysponują miasta tego regionu (Sieniecka, Bogacka 2019). W niniejszej pracy analizami objęto zabytki nieruchome (księgi rejestru A) położone w jednostkach osadniczych mających status miejski na terenie województwa wielkopolskiego – w 2021 r. warunki te spełniało 115 jednostek. Dla potrzeb artykułu, za Budnerem (1999), Czyż (2000) i Rungem (2012), przyjęto podział miast na kategorie pod względem liczby ludności: małe – poniżej 20 tys., średnie – od 20 do 100 tys., duże – powyżej 100 tys. W związku z przyjętym podziałem w grupie małych miast uplasowało się 95 jednostek, z których 3 mają poniżej 1,5 tys. ludności, tj. Dobra, Jaraczewo i Stawiszyn, a 18 powyżej 10 tys. – Chodzież, Czarnków, Grodzisk Wielkopolski, Kępno, Międzychód, Mosina, Murowana Goślina, Nowy Tomyśl, Oborniki, Ostrzeszów, Pleszew, Rogoźno, Słupca, Szamotuły, Trzcianka, Wolsztyn, Wronki, Złotów. W kategorii średnich miast znalazło się 19 jednostek, wśród których 6 ma liczbę ludności powyżej 50 tys., tj. Gniezno, Kalisz, Konin, Leszno, Piła i Ostrów Wielkopolski. Duże miasta reprezentuje Poznań – siedziba władz województwa, której ludność przekracza 500 tys.

Zgodnie z danymi NID, do rejestru zabytków nieruchomości wpisanych jest 78 789 obiektów, które rozmieszczone są na obszarze całej Polski, a pod względem liczby obiektów województwo wielkopolskie zajmuje miejsce w pierwszej trójce, za pierwszym w rankingu dolnośląskim (8930 zabytków) i drugim mazowieckim (7987 zabytków), nieznacznie wyprzedzającym wielkopolskie. Na terenie całego województwa wielkopolskiego są 7923 zabytki nieruchome (prawie 10% wszystkich zabytków w Polsce), z czego badaniami objęto 3098 ze względu na ich położenie w miastach. Zabytki pogrupowano w kategorie w odniesieniu do funkcji pierwotnej oraz podano przykłady obiektów zakwalifikowanych do danej kategorii (tab. 1) – nawiązano do podziału zaproponowanego przez NID z pewnymi zmianami. Po dokonaniu agregacji, na podstawie specyfiki obiektów, ich wspólnych cech funkcjonalnych, zabytki spośród ponad 200 kategorii przypisano do kilkunastu. Klasyfikacja ta pozwoliła na analizę funkcjonalną zabytków, która stanowiła podstawę charakterystyki zasobu zabytków przez pryzmat ich wartości użytkowych. W pracy przyjęto, że funkcja pierwotna zabytku może być wskaźnikiem wartości użytkowej.

Klasyfikacja pozwoliła na uzyskanie 16 zagregowanych kategorii związanych z funkcjami pierwotnymi (tab. 1). Komentarza wymagają zamieszczone rodzaje zabytków, które w obliczu przyjętych kategorii możliwie najwierniej odzwierciedlają różnorodność zasobów zabytkowych – ze względu na zachowanie czytelności prezentowanych materiałów, zrezygnowano z większego stopnia szczegółowości i nazw własnych obiektów. Należy ponadto zwrócić uwagę na reprezentatywność obiektów w danej kategorii. Przykładowo w kategorii „Cmentarz” wymieniono napotkane w rejestrze rodzaje cmentarzy, jednak cmentarze wyznaniowe, które mogą być reprezentowane także przez cmentarze przykościelne czy parafialne, stanowią zdecydowaną większość względem cmentarzy wojennych i epidemicznych,

Tabela 1. Klasyfikacja zabytków miast wielkopolskich względem funkcji pierwotnej

Funkcja pierwotna	Rodzaj obiektu
Cmentarz	cmentarz przykościelny, cmentarz parafialny, cmentarz wyznaniowy, cmentarz rodowy, cmentarz wojenny, cmentarz epidemiczny
Dwór	dwór, dworek, pozostałości dworu obronnego, ruiny dworu
Gospodarczy	budynek gospodarczy – pomocniczy, magazyn, garaż, lamus, lodownia, oficyna gospodarcza, podwórze gospodarcze, piwnica, spichlerz folwarczny/chłopski, spichlerz komercyjny/miejski, stodoła, ujeżdżalnia, wozownia
Inwentarski	budynki inwentarskie, np. chlew, gołębnik, kurnik, obora, owczarnia, stajnia, bażantarnia
Mała architektura	brama, fontanna, altana, inna budowla parkowa, łuk triumfalny, mur, ogrodzenie, oranżeria, pawilon parkowy, fasada, rzeźba, schody, słup milowy, zadaszenie – wiata
Mieszkalny	kamienica, blok, czworak, chałupa, dom, budynek mieszkalny, leśniczówka, kanonia, koszary, oficyna mieszkalna, pastorówka, organistówka, plebania, pawilon mieszkalny, willa
Obronny	arsenał, baszta, fort, fortyfikacje, umocnienia, strzelnica wojskowa, fosa, mur obronny, pozostałości murów miejskich, odwach, schron, umocnienie ziemne, wartownia
Otoczenie zabytku	otoczenie, dziedziniec
Pałac	pałac, pałac arcybiskupi, pałac biskupi, pałac infulantów
Przemysłowy lub techniki	budynek przemysłowo-produkcyjny, budynek fabryczny, browar, cegielnia, cukrownia, drukarnia, elektrownia, fabryka, gazownia, gorzelnia, hala napraw, hala produkcyjna, hydrofornia, komin przemysłowy, kopalnia, kotłownia, lokomotywnia, maszynownia, młyn, nastawnia, rozlewnia, odlewnia, pakownia, piecownia, pompownia, siłownia z trafostacją, śłodownia, stacja obrządzania parowozów, stolarnia, suszarnia przemysł., trafostacja, ujęcie wody, wagonownia/hala postojowa, warsztat, warzelnia, rzeźnia, wiatrak, wieża ciśnień, zbiornik gazu, ujęcie wody, jaz piętrzący, kanał, mur oporowy, linia kolejowa, łącznik – estakada, most, tunel, przepust, śluza, wiadukt, wodociąg
Sakralny	kościół różnych wyznań, klasztor, dom modlitwy, dom parafialny, dom pogrzebowy, dzwonnica, figura, grobowiec, kaplica, kapliczka, katakumba, kostnica, mauzoleum, wieża kościelna
Skansen	skansen budownictwa ludowego
Układ urbanistyczny lub urbanistyczno-architektoniczny	historyczny układ miasta, założenie urbanistyczne, założenie architektoniczno-urbanistyczne, dzielnica, osiedle, plac/rynek z zabudową obrzeżną, ulica z zabudową obrzeżną
Użyteczności publicznej lub handlowo-usługowy	budynek administracyjny, budynek dydaktyczny, bank, biblioteka, dom kultury, dom handlowy, dom zdrojowy, dworzec, hala targowa, hala widowiskowo-sportowa, komora celna, kram, lecznica dla zwierząt, łoża masońska, łaźnia, muszla koncertowa, muzeum, ogród zoologiczny, pawilon (np. szpitalny, więzienny, wystawowy), poczta, przychodnia, przytułek, ratusz, remiza, roгатka, sala gimnastyczna, sanatorium, sanitariat, sąd, seminarium, sierociniec, strażnica, strzelnica miejska, szkoła, szpital, prosekatorium, sztab, teatr, tor wyścigów konnych, więzienie, zajazd, bursa/internat, restauracja, hotel, karczma, kasyno, sklep, kuźnia, pralnia, piekarnia
Zamek	zamek, pozostałości zamku, ruina zamku
Zieleń	ogród, park (np. dworski, pałacowy, zamkowy, miejski, sanatoryjny, klasztorny, krajobrazowy), aleja (np. lipowa), aleja dojazdowa, pozostałości parku, zieleń towarzysząca

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Instytut Dziedzictwa (rejestr zabytków).

których jest zaledwie kilka. W kategoriach „Dwór” i „Pałac” reprezentatywnymi grupami są dwory i pałace ziemiańskie, ale w tej grupie zostały wymienione również inne obiekty dworskie czy pałacowe, które nielicznie występują na badanym obszarze, jak choćby pozostałości dworu obronnego.

Należy nadmienić, że niniejsza praca mieści się w nurcie badań ilościowych nad zabytkami (por. NID 2017, Sinięcka, Bogacka 2019), który w odróżnieniu od analiz wartościujących zabytki (Szymgin 2015) koncentruje się na ilościowym badaniu zbioru zabytków jako zasobu dziedzictwa kulturowego. W ostatnim czasie można zauważyć łączenie tych dwóch podejść, co widoczne jest w brytyjskiej literaturze oraz w działaniach brytyjskiego rządu. W ostatnich latach wprowadzono w Wielkiej Brytanii pojęcie „kapitału kulturowego i dziedzictwa” (*cultural and heritage capital*), rozszerzając pojęcie kapitału kulturowego, funkcjonującego od ponad dwóch dekad, głównie w literaturze ekonomicznej, na dziedzictwo kulturowe (DCMS 2021). Podejście to związane jest z jednej strony z próbą ilościowego określenia wielkości zasobu zabytków, przy jednoczesnym wartościowaniu dziedzictwa kulturowego w wymiernych kategoriach, które to ma stać się częścią nowej polityki w tym zakresie. Analiza przeprowadzona w pracy ma ilościowy charakter, jednak proponuje zasób zabytków interpretować w kategoriach wartości, jakie tym zabytkom są przydawane. Trzon analizy stanowiły wartości użytkowe, rozumiane jako funkcje pierwotne pełnione przez zabytek oraz wartości kulturowe: historyczna i semiotyczna (znakowa). Wybór tych dwóch wartości kulturowych wynikał z faktu, że tylko dla tych dwóch wartości można było skonstruować wskaźniki i przeprowadzić analizę ilościową.

Zabytki w wielkopolskich miastach a ich wartość użytkowa (funkcjonalna)

Funkcję pierwotną, jaką pełniły zabytki, można interpretować jako wskaźnik ich wartości użytkowej. Przeprowadzona w niniejszej części artykułu analiza funkcjonalna zasobu zabytków ma na celu ukazanie specyfiki kapitału kulturowego wielkopolskich miast. Zanim przejdziemy do charakterystyki wartości użytkowej (funkcjonalnej) przedstawimy koncentrację przestrzenną zasobów zabytkowych w miastach województwa wielkopolskiego. W wielkopolskich miastach istnieje 3098 zabytków (wg stanu na 16 lipca 2021 r.), które tworzą trzon ich materialnego kapitału kulturowego. Pomiędzy miastami dało się jednak zaobserwować znaczne zróżnicowanie tego kapitału i jego koncentracji (tab. 2). W odniesieniu do ludności liczba zabytków w miastach wielkopolskich na 1000 mieszkańców wynosiła 1,7. Interesujący jest fakt, że w ujęciu relatywnym wyróżniały się małe miasta, w których na 1000 mieszkańców przypadało przeciętnie 2,2 zabytku. To więcej niż w największym mieście regionu – Poznaniu, w którym było 1,3 zabytku na 1000 mieszkańców. Dla przedstawienia koncentracji przestrzennej zabytków posłużono się ilorazem lokalizacji (LQ), który pozwala określić względny nadmiar lub niedobór badanego zjawiska w stosunku do wartości podstawowej; w tym przypadku

Tabela 2. Gęstość i koncentracja zabytków w miastach wielkopolskich

Kategoria wielkościowa	Liczba zabytków			Iloraz lokalizacji (LQ)	
	ogółem	na 1000 mieszkańców	na 1 km ²	względem liczby ludności	względem powierzchni
Małe miasta	1244	2,20	1,59	1,33	0,82
Średnie miasta	1148	1,47	2,10	0,89	1,08
Duże miasta	707	1,33	2,70	0,81	1,39

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

była nią liczba zabytków w miastach w przeliczeniu na liczbę ludności oraz powierzchnię. Wskaźnik ten ma tę podstawową zaletę, że w prosty sposób pokazuje, w których miastach występuje „nadreprezentacja” ($LQ > 1$), a w których względny niedobór ($LQ < 1$) danej cechy (por. Strykiewicz 1999). Małe miasta cechowała wyraźna nadreprezentacja liczby zabytków w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Przeciętnie iloraz lokalizacji w tej grupie wielkościowej wynosił 1,33, przy czym w 61 z 92 małych miast wskaźnik LQ był większy od 1. Do miast o największym ilorazie lokalizacji należały: Rydzyna ($LQ=11,93$), Śmigiel ($LQ=10,52$), Dolsk ($LQ=4,68$), Borek Wielkopolski ($LQ=4,63$) i Osieczna ($LQ=4,53$). Wskazuje to na ponadprzeciętną koncentrację kapitału kulturowego w postaci zabytków w relacji do wielkości miast (mierzonej liczbą ludności). W miastach średnich koncentracja zabytków była niższa ($LQ=0,89$), a 5 z 19 miast tej kategorii wielkościowej miało iloraz lokalizacji większy niż 1 (Rawicz $LQ=2,84$; Leszno $LQ=1,95$; Gniezno $LQ=1,82$; Kościan $LQ=1,28$ i Turek $LQ=1,22$).

Odwrotnie przedstawiała się koncentracja zabytków w odniesieniu do powierzchni miast. Przeciętnie w miastach wielkopolskich wynosiła ona 1,9 zabytku na 1 km², przy czym w miastach małych była ona najmniejsza i wynosiła 1,6, podczas gdy w dużym mieście (Poznaniu) 2,7. Również przeciętny iloraz lokalizacji wskazywał na wyższą koncentrację w dużych i średnich miastach. Warto przy tym zauważyć, że pomimo wyższych przeciętnych wartości dla całych grup miast, 27 małych miast (37% tej kategorii wielkościowej) i 7 średnich (28%) miało większy iloraz lokalizacji w odniesieniu do powierzchni niż Poznań. Mamy więc do czynienia z dość liczną grupą mniejszych jednostek o relatywnie wyższej koncentracji materialnego kapitału kulturowego niż w stolicy województwa. Wynika to z tego, że wiele mniejszych miast zachowało do dziś swój niepowtarzalny, kształtowany przez dziesiątki lat wygląd, który określają nie tylko warunki geograficzne i przyrodnicze, ale także charakterystyczna zabudowa, wznoszona przy użyciu miejscowych materiałów i z wykorzystaniem miejscowych tradycji budowlanych.

Jak zaznaczono na wstępie, kapitał kulturowy w postaci zasobu zabytków ma dwoistą naturę, która polega na występowaniu jednocześnie dwóch kategorii wartości: ekonomicznej i kulturowej. Należy przy tym zaznaczyć, że wartości te należą do odmiennych kategorii. Wartości kulturowe mają zasadniczo pozaużytkowy i autoteliczny charakter. Oznacza to, że realizacja tych wartości jest dobrem samym w sobie. Wartości autotelicznej nie ocenia się z punktu widzenia praktycznego, ponieważ jest ona już wartością z powodu swego istnienia. Natomiast

wartości ekonomiczne mają użytkowy charakter i rozpatrywane są w kategoriach potrzeb ludzkich (Hostyński 1998, Throsby 2010). W odniesieniu do zabytków nieruchomości oznacza to ich funkcję użytkową, która najczęściej związana jest z przeznaczeniem danego obiektu i możliwościami zaspokajania określonych potrzeb (np. mieszkaniowych, produkcyjnych, duchowych). W miastach wielkopolskich główny trzon materialnego kapitału kulturowego tworzą zabytki, których pierwotna funkcja użytkowa związana była z realizacją potrzeb mieszkaniowych. Należą do nich budynki mieszkalne, dwory oraz pałace i stanowią one blisko 42,9% zasobu zabytków (tab. 3). Istotnym elementem materialnego kapitału kulturowego wielkopolskich miast są też obiekty o funkcjach sakralnych (13,8% zabytków) i użyteczności publicznej bądź handlowo-usługowej (12,7%). Specyfika zasobu zabytków zależy jednak od wielkości miasta. W małych miastach udział obiektów o funkcji mieszkalnej jest o około 8 p.p. niższy niż w miastach średnich i dużych. Relatywnie mniejszą rolę w zasobie zabytków odgrywają zabytki o funkcjach użyteczności publicznej lub handlowo-usługowej. Wyższy jest z kolei udział zabytków sakralnych w stosunku do miast średnich (o 7 p.p.) i dużych (o 10 p.p.). To wskazuje na specyfikę materialnego kapitału kulturowego małych miast, które w stosunku do miast średnich i dużych cechują się większym

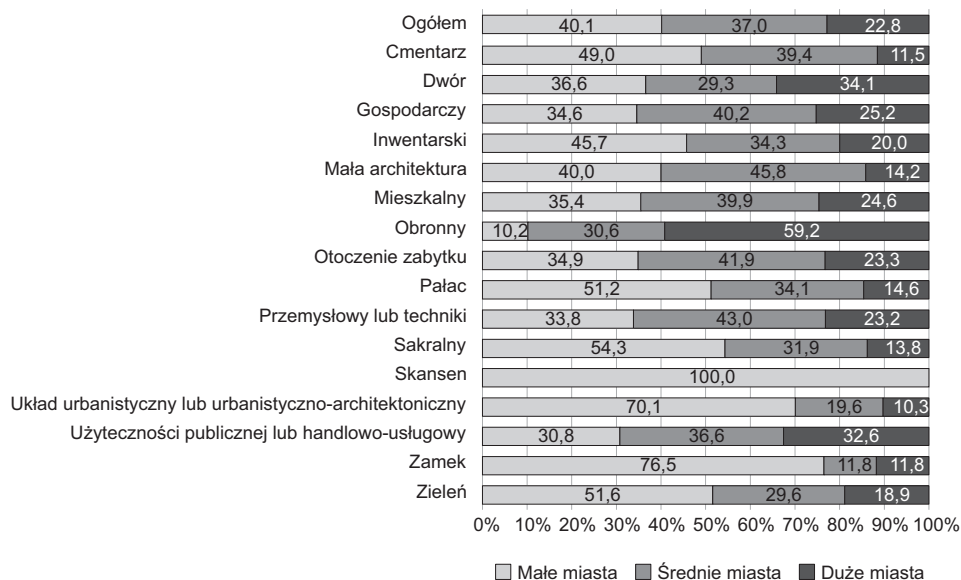
Tabela 3. Struktura zabytków w miastach wielkopolskich według funkcji pierwotnej (jako procent kategorii funkcjonalnej)

Funkcja pierwotna	Ogółem (miasta woj. wielkopolskiego)		Małe miasta	Średnie miasta	Duże miasta
	liczba	%	%	%	%
Cmentarz	104	3,4	4,1	3,6	1,7
Dwór	41	1,3	1,2	1,0	2,0
Gospodarczy	107	3,5	3,0	3,7	3,8
Inwentarski	35	1,1	1,3	1,0	1,0
Mała architektura	120	3,9	3,9	4,8	2,4
Mieszkalny	1247	40,3	35,5	43,4	43,4
Obronny	49	1,6	0,4	1,3	4,1
Otoczenie zabytku	43	1,4	1,2	1,6	1,4
Pałac	41	1,3	1,7	1,2	0,8
Przemysłowy lub techniki	207	6,7	5,6	7,8	6,8
Sakralny	427	13,8	18,6	11,8	8,3
Skansen	1	0,0	0,1	0,0	0,0
Układ urbanistyczny lub urbanistyczno-architektoniczny	107	3,5	6,0	1,8	1,6
Użyteczności publicznej lub handlowo-usługowy	393	12,7	9,7	12,5	18,1
Zamek	17	0,5	1,0	0,2	0,3
Zieleń	159	5,1	6,6	4,1	4,2
Ogółem	3098	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

zasobem obiektów sakralnych, a także częściej zachowują zabytkowy układ urbanistyczny lub urbanistyczno-architektoniczny oraz zabytkowe tereny zieleni. Dla dużego miasta z kolei charakterystyczny jest relatywnie większy zasób zabytków o funkcjach mieszkaniowych, użyteczności publicznej lub handlowo-usługowych, a także o funkcjach obronnych (w szczególności fortyfikacje).

Specyfika materialnego kapitału kulturowego miast wielkopolskich uwidacznia się jeszcze bardziej, gdy spojrzymy na strukturę zabytków według poszczególnych kategorii funkcjonalnych (ryc. 1). Wynika z niej, że w małych miastach koncentruje się duża część niektórych kategorii zabytków. Dla przykładu w małych miastach znajduje się jedyny położony na terenie miejskim skansen (Skansen Budownictwa Ludowego Zachodniej Wielkopolski w Wolsztynie). Ponad 70% zabytkowych układów urbanistycznych lub urbanistyczno-architektonicznych jest zlokalizowanych w małych miastach. W tej kategorii miast znajduje się też ponad połowa zasobu zabytków całego województwa następujących kategorii: zamki (76,5%), obiekty sakralne (54,3%), a także pałace (51,2%) i zabytkowe układy zieleni (51,6%). Specyficzną cechą materialnego kapitału kulturowego średnich miast jest zasób obiektów przemysłowych lub techniki (43,0% zasobu tej kategorii całego województwa) oraz gospodarczych (40,2%) i obiektów małej architektury (45,8%). Z kolei dla dużego miasta charakterystyczna jest koncentracja zabytków o funkcjach obronnych (59,2% tego typu obiektów w województwie znajduje się w Poznaniu).

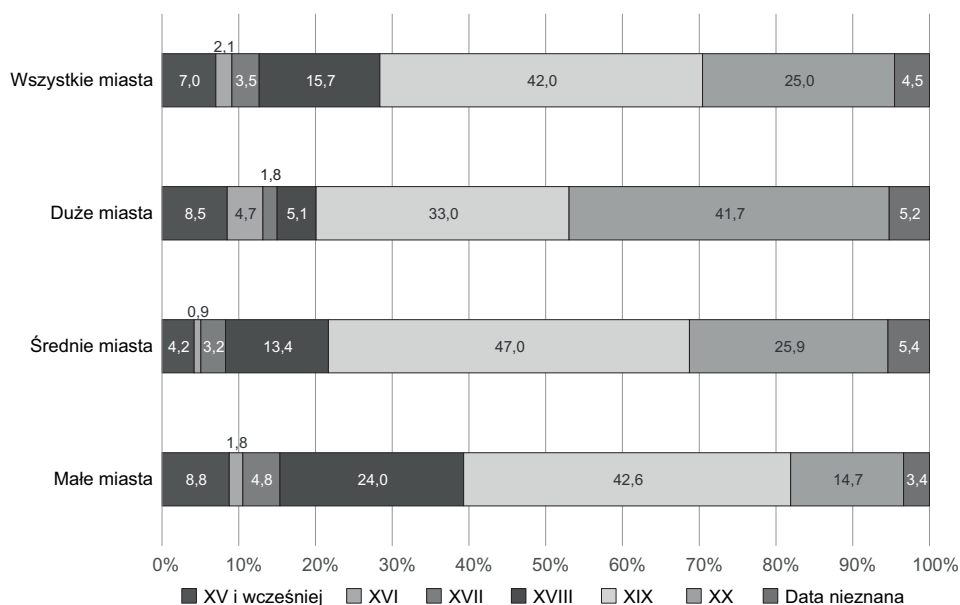

Ryc. 1. Struktura zabytków w miastach wielkopolskich według kategorii wielkościowej miasta (jako procent kategorii funkcjonalnej zabytku)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

Zabytki w wielkopolskich miastach a ich wartość historyczna

Obok wartości ekonomicznej, integralnym elementem kapitału kulturowego jest wartość kulturowa, która stanowi syntetyczną kategorię integrującą wiele wartości składowych (semiotyczną, artystyczną, estetyczną, historyczną i autentyczności). W odniesieniu do dziedzictwa kulturowego i zabytków podstawową wartością jest wartość historyczna. Jak zauważa Rouba (2008, s. 39), „zabytki nie tylko dokumentują czas, w którym powstały, lecz także czas, jaki upłynął od ich powstania do dziś”, a ich „ślady dawności” przemawiają do ludzkiej wyobraźni na tyle mocno, że inspirują, zachęcają do poszukiwania wiedzy o nich i „bywają chronione przez ludzi tylko dlatego, że są dawne”. Analiza materialnego kapitału kulturowego miast wielkopolskich objęła wszystkie zabytki nieruchomości według wieku ich powstania (ryc. 2). Największą część zasobu zabytków w miastach stanowią obiekty XIX-wieczne (42,0%) oraz XX-wieczne (25,0%). Występują jednak różnice w zależności od kategorii wielkościowej miasta. O ile w miastach wszystkich kategorii wielkościowych przeważają obiekty powstałe w XIX i XX w., to małe miasta cechuje relatywnie wysoki udział obiektów z XVIII w. oraz starszych. Łącznie zabytki powstałe w XVIII w. i wcześniej obejmują 39,4% zasobu zabytków małych miast, podczas gdy w dużym mieście udział ten wynosi 20,1%, a w średnich 21,7%. W małych miastach relatywnie najwyższy jest udział zabytków średniowiecznych – 8,8% zasobu tej kategorii miast. Należą do nich przede

Ryc. 2. Struktura zabytków w miastach wielkopolskich według wieku powstania (jako procent kategorii wielkościowej miasta)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

wszystkim obiekty sakralne oraz układy urbanistyczne lub urbanistyczno-architektoniczne. Z kolei średnie miasta i duże miasto (Poznań) cechują się tym, że odpowiednio 72,9% i 74,7% zasobu zabytków stanowią obiekty powstałe w XIX i XX w., są to zwłaszcza budynki mieszkalne i użyteczności publicznej oraz obiekty przemysłowe i techniki.

Podobnie jak w przypadku wartości użytkowej, specyfika materialnego kapitału kulturowego miast wielkopolskich, w odniesieniu do wartości historycznej, uwidacznia się w analizie struktury zabytków według poszczególnych kategorii wiekowych (tab. 4). W małych miastach znajduje się połowa (50,2%) zasobu XV-wiecznych i starszych zabytków miast województwa wielkopolskiego, a także większość zabytków XVII- i XVIII-wiecznych (odpowiednio 54,5% i 61,1%). Małe i średnie miasta koncentrują na swoich obszarach zabytki XIX-wieczne i w ich granicach znajduje się aż 82,1% zasobu tej grupy.

Tabela 4. Struktura zabytków w miastach wielkopolskich według wieku powstania (jako % kategorii wiekowej zabytku)

Wiek powstania	Małe miasta	Średnie miasta	Duże miasta	Ogółem
XV i wcześniej	50,2	22,1	27,6	100,0
XVI	33,8	15,4	50,8	100,0
XVII	54,5	33,6	11,8	100,0
XVIII	61,1	31,6	7,4	100,0
XIX	40,7	41,4	17,9	100,0
XX	23,6	38,3	38,1	100,0
Data nieznaną	29,8	44,0	26,2	100,0
Ogółem	40,1	37,0	22,8	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

Zabytki sakralne i cmentarze w wielkopolskich miastach

Przestrzenie miejskie są bogate w znaki, których nośnikami są często zabytki. Chociaż wiele kategorii zabytków może posiadać różne znaczenia, to zabytkami, które koncentrują wartości semiotyczne (znakowe), są obiekty sakralne i cmentarze, związane z religią danej społeczności, jedną z cech stanowiących o jej tożsamości i kulturze. W województwie wielkopolskim znajduje się 427 zabytków sakralnych, z czego 66,7% to kościoły, 9,4% to klasztory, 8,0% to kaplice i kapliczki, 5,2% to dzwonnice, a 10,7% pozostałe obiekty sakralne. 54,3% spośród wszystkich obiektów sakralnych znajduje się w małych miastach, 31,9% w średnich miastach, a 13,8% w dużych miastach. Struktura zabytkowych zasobów sakralnych natomiast, przy uwzględnieniu kategorii wyznaniowej (tab. 5), prezentuje się następująco: 75,6% to obiekty rzymskokatolickie, 19,9% zasób zabytków protestanckich, 3,5% dziedzictwo związane z wyznaniem judaistycznym, a 0,5% to zasoby pochodzenia prawosławnego, dla pozostałych nie określono kategorii

Tabela 5. Struktura zabytków sakralnych w miastach wielkopolskich według kategorii wielkościowej miasta (liczba zabytków z podziałem na wyznanie)

Zabytki sakralne według wyznania	Ogółem (miasta województwa wielkopolskiego)		Małe miasta	Średnie miasta	Duże miasta
	liczba	%	%	%	%
Rzymskokatolicki	323	75,6	73,3	75,0	86,4
Protestancki	85	19,9	22,4	18,4	13,6
Judaistyczny	15	3,5	4,3	3,6	0,0
Prawosławny	2	0,5	0,0	1,5	0,0
Nieokreślony	2	0,5	0,0	1,5	0,0
Ogółem	427	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

wyznaniowej. Należy zwrócić uwagę także na zróżnicowanie tego kapitału kulturowego względem wielkości jednostek miejskich – największa różnorodność widoczna jest w przypadku miast średnich, w zakresie których występują wszystkie analizowane grupy wyznaniowe. W małych miastach nie ma prawosławnych zasobów zabytkowych, za to na terenie dużego miasta nie występują zabytkowe zasoby związane z wyznaniem prawosławnym i judaistycznym.

Analizami objęto również cmentarze, które na ogół powiązane są ze sferą obiektów sakralnych, ale ze względu na odmienną charakterystykę zostały ujęte w odrębnej kategorii. W miastach województwa wielkopolskiego znajdują się 104 cmentarze (tab. 6), z którymi prawie 60,6% związanych jest z wyznaniem rzymskokatolickim, 26,0% to cmentarze protestanckie, 5,8% cmentarze judaistyczne, 1% cmentarz związany z kulturą prawosławną, a dla 6,7% cmentarzy nie określono kategorii wyznaniowej (są to m.in. cmentarze wojenne czy epidemiczne). Widoczne jest też zróżnicowanie tej kategorii zabytków na obszarze miast – w małych miastach znajduje się najwięcej zasobów zabytkowych cmentarzy i występuje duża różnorodność wyznaniowa w zakresie tych obiektów, średnie miasta charakteryzuje największe zróżnicowanie wyznaniowe w tej kategorii, a w dużym mieście występują tylko cmentarze związane z wyznaniem rzymskokatolickim.

Tabela 6. Struktura zabytków cmentarnych w miastach wielkopolskich według kategorii wielkościowej miasta (liczba zabytków z podziałem na wyznanie)

Cmentarze według wyznania	Ogółem (miasta województwa wielkopolskiego)		Małe miasta	Średnie miasta	Duże miasta
	liczba	%	%	%	%
Rzymskokatolicki	63	60,6	58,8	51,2	100,0
Protestancki	27	26,0	35,3	21,9	0,0
Judaistyczny	6	5,8	5,9	7,3	0,0
Prawosławny	1	1,0	0,0	2,4	0,0
Nieokreślony	7	6,6	0,0	17,2	0,0
Ogółem	104	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (rejestr zabytków).

Dyskusja i podsumowanie

Analiza pozwoliła na identyfikację najważniejszych cech materialnego kapitału kulturowego miast wielkopolskich. W odniesieniu do wartości użytkowej, a więc funkcji zabytków, wyróżniają się małe miasta, w których występuje przewaga obiektów sakralnych, zabytkowych układów urbanistycznych lub urbanistyczno-architektonicznych, a także zabytkowych terenów zieleni. W małych miastach również więcej jest starszych obiektów (zwłaszcza starszych niż XVIII w. przy zaznaczającym się sporym udziale obiektów średniowiecznych) niż w miastach średnich i dużych. To właśnie te wartości: historyczna i osobliwość funkcji często decydują o unikatowości małych miast. Pomimo że na terenie przeciętnego małego miasta jest mniej zabytków w ujęciu bezwzględny, to w ujęciu relatywnym, zwłaszcza w odniesieniu do liczby ludności, miasta te wykazują ponadprzeciętny potencjał. Średnie miasta z kolei wyróżniają się obiektami XIX-wiecznymi, przede wszystkim o funkcjach mieszkalnych i przemysłowych. Natomiast duże miasta cechuje przewaga obiektów mieszkaniowych i użyteczności publicznej oraz handlowo-usługowych, a także obiektów obronnych (fortyfikacje). Pod względem funkcji semiotycznej, zróżnicowania kategorii wyznaniowej obiektów sakralnych, wyróżniają się średnie miasta oraz małe miasta, w których najwięcej jest tych zabytkowych zasobów.

Zasoby dziedzictwa kulturowego obecne w wielu małych miejskich ośrodkach w województwie wielkopolskim wydają się niedocenioną wartością, na podstawie której można rozwijać np. funkcje turystyczne. Problem ten dotyczy również małych miast w całej Polsce. Badania Kwiatek-Sołtys i Bajgier-Kowalskiej (2020) wykazały, że tylko w 23 małych miastach w Polsce (3,1%) nie ma w ogóle obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Według autorek niedocenywanie obiektów zabytkowych może wynikać z jednej strony z niedostatecznej ich promocji, a z drugiej ze złego stanu ich zachowania i faktu, że wiele z wpisanych do rejestru obiektów wymaga pilnej renowacji. Dopiero wówczas mogą stać się realną atrakcją turystyczną i zawarty w nich kapitał kulturowy ma szansę przekształcić się w kapitał ekonomiczny, a także w kapitał społeczny. Wskazują na to doświadczenia innych krajów, czego przykładem jest analiza małych miast środkowo-zachodnich Niemiec przeprowadzona przez Krupę (2017). Odpowiednio wypromowane i zarządzane miasta z wartościowymi elementami krajobrazu kulturowego, np. w postaci zamku, zabytkowego układu urbanistycznego lub historycznej zabudowy z odrestaurowanymi obiektami, zostały włączone w szlak turystyki kulturowej całego regionu. Oprócz korzyści ekonomicznych turystyka kulturowa w niemieckich miastach niosła też ze sobą wysoce pozytywny przekaz społeczny oraz przyczyniała się do edukacji społecznej w zakresie ochrony i rewaloryzacji zabytków dziedzictwa narodowego (Krupa 2017, s. 34). Rezultaty przedstawionych w niniejszym artykule badań wskazują na znaczny kapitał kulturowy małych miast, którego potencjał wiąże się z obiektami sakralnymi, układami urbanistycznymi oraz dworami i pałacami. Wyniki te potwierdzają badania Kwiatek-Sołtys (2010, s. 257), która zauważa, że w przypadku małych miast w Polsce „(...) kościoły i zabudowania kościelne stanowią często główną atrakcję turystyczną miasta”.

Na szczególną uwagę zasługują obiekty, które są pozostałością po działalności innych narodów czy grup etnicznych, a które występują w małych i średnich miastach, m.in. cmentarze, pomniki, kościoły innych wyznań. Lewandowska (2007, s. 69) wskazuje, że obiekty te „(...) należy uszanować pamiętając, że polskie dziedzictwo kulturowe znajduje się również poza granicami naszego państwa (...)”. Zabytki te mogą przypominać o historii, a także świadczyć o wielokulturowych korzeniach miejscowości. Wydaje się, że istnieje potrzeba dalszych, bardziej pogłębionych badań nad specyfiką zasobów dziedzictwa kulturowego małych ośrodków miejskich, które z jednej strony przyczynią się do ochrony wartości tego dziedzictwa, a z drugiej pozwolą wykorzystać potencjał w nim tkwiący. Wartościowe byłyby także studia dobrych praktyk, które pozwoliłyby ukazać doświadczenia innych miast i mogłyby stanowić źródło inspiracji dla miast wielkopolskich.

Literatura

- Becker G.S. 1993. Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. University of Chicago Press, Chicago.
- Bourdieu P. 1986. The forms of capital. [W:] J. Richardson (red.), Handbook of theory and research for the sociology of education. Greenwood Press, New York, s. 241–258.
- Budner W. 1999. Funkcje administracyjne a struktura funkcjonalna miast średnich i dużych. Przegląd Geograficzny, 71, 4: 417–434.
- Chandler D. 2011. Wprowadzenie do semiotyki. Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Czyż T. 2000. Zróżnicowanie wymiaru ludnościowo-urbanizacyjnego nowych województw. Przegląd Geograficzny, 72, 4: 447–465.
- DCMS. 2021. Valuing culture and heritage capital: A framework towards informing decision making. Department for Digital, Culture, Media and Sport, London.
- Gadecki B. 2014. Ochrona podwodnego dziedzictwa kultury: Aspekty prawne i kryminologiczne. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Hostyński L. 1998. Wartości utylitarne. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Kotowa B. 1991. O pojęciu wartości artystycznej. Studia Metodologiczne, 25: 23–62.
- Kowalski K. 2013. O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
- Krawczyk J. 2014. Zabytki architektury i dziedzictwo. Podstawy programowe studiów z zakresu konserwatorstwa na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. [W:] B. Szmygin (red.), Nauczanie i popularyzacja ochrony dziedzictwa. Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Politechnika Lubelska, s. 39–48.
- Krupa M. 2017. Dziedzictwo kulturowe małych miast środkowo-zachodnich Niemiec – na wybranych przykładach. Wiadomości Konserwatorskie, 52: 27–35.
- Kwiątek-Sołtys A. 2010. Własność kościoła w małych miastach w Polsce. Studia Miejskie, 2: 257–265.
- Kwiątek-Sołtys A., Bajgier-Kowalska M. 2020. Zasoby dziedzictwa kulturowego małych miast w Polsce i ich znaczenie w krajoznawstwie. Warsztaty z Geografii Turyzmu, 10: 73–107.
- Lewandowska I. 2007. Dziedzictwo kulturowe – problemy terminologiczne, zakres pojęciowy, podejście badawcze. [W:] I. Grzesiak, A. Naruszewicz-Duchlińska, A. Staniszewski (red.), Róbcie teatr... Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Bohdanowi Głuszcakowi. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, s. 65–85.
- Murzyn M. 2016. Od pojęcia zabytku do koncepcji dziedzictwa kulturowego. [W:] Ł. Gawęł, W. Pokoj-ska, A. Pudełko (red.), Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym. Wydawnictwo Attyka, Kraków, s. 11–43.
- Murzyn-Kupisz M. 2012. Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.

- NID. 2017. Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie wielkopolskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C). Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.
- Pruszyński J. 2002. Dziedzictwo kultury w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku. [W:] M. Kruk i in. (red.), *Konstytucja i władza we współczesnym świecie*. Doktryna. Prawo. Praktyka. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, s. 132–133.
- Remer J. 1976. Geneza i problemy nowej dyscypliny – zabytkoznawstwo i konserwatorstwo. [W:] J. Remer (red.), *Studia z muzealnictwa i konserwatorstwa (wybór prac)*. T. II. *Studia z konserwatorstwa*. Cz. 2. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Warszawa, s. 134–147.
- Rouba B. 2008. Autentyczność i integralność zabytków. *Ochrona Zabytków*, 4: 37–57.
- Runge J. 2012. Metodologiczne problemy badania miast średnich w Polsce. *Prace Geograficzne*, 129: 83–101.
- Siniecka A., Bogacka E. 2019. Dziedzictwo kulturowe województwa wielkopolskiego w świetle danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Przykład zabytków nieruchomych. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 44: 53–65.
- Skaldawski B. 2017. Problematyka definicji dziedzictwa. [W:] A. Chabiera, A. Dąbrowski, A. Fortuna-Marek, M.L.A. Koziół, P. Nowak, B. Skaldawski, K. Stępnik (red.), *Dziedzictwo kulturowe w badaniach. Polacy wobec dziedzictwa. Raport z badań społecznych*. T. 1. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 9–12.
- Smith L., Akagawa N. (red.) 2009. *Intangible heritage*. Routledge, London.
- Stachowiak K. 2017. Gospodarka kreatywna i mechanizmy jej funkcjonowania. Perspektywa geograficzno-ekonomiczna. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Stryjakiewicz T. 1999. Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji. *Seria Geografia*, 61. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Szmygin B. 2016. Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków. *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego*, 2: 121–132.
- Szmygin B. (red.) 2015. *Systemy wartościowania dziedzictwa. Stan badań i problemy*. Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Lublin–Warszawa.
- Throsby D. 1999. Cultural capital. *Journal of Cultural Economics*, 23, 1–2: 3–12.
- Throsby D. 2010. *Ekonomia i kultura*. Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Throsby D. 2016. Investment in urban heritage conservation in developing countries: Concepts, methods and data. *City, Culture and Society*, 7, 2: 81–86.
- Zarycki T. 2009. Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre’a Bourdieu. *Psychologia Społeczna*, 4, 1–2: 12–25.
- Zeidler K. 2007. *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*. Wolters Kluwer, Warszawa.

Immovable monuments as intangible cultural capital of Wielkopolska region's cities

Abstract: The aim of the article is to identify the main features and specificity of the material cultural capital of Wielkopolska region towns, the core of which is the stock of immovable monuments. In the first part, the concept of cultural capital is briefly presented and the specificity of monuments as capital is explained, focusing on the values that are assigned to monuments. This provided a theoretical basis for the characterisation of the stock of immovable monuments in Wielkopolska region towns, which constitute their material cultural capital. It has been characterized in terms of the main cultural values (historical and semiotic) and use value. The analysis was carried out according to the size categories of towns (small, medium and large), which made it possible to discover the specificity of cultural capital in these cities. The results of the conducted research indicate a significant cultural capital of small towns, the potential of which is associated with sacred buildings, urban layouts, as well as manors and palaces.

Key words: immovable monuments, cultural capital, Wielkopolska region towns